

УДК 657.1:658:4

Гірняк В.В.*кандидат економічних наук
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України***Козьмук Н.І.***кандидат економічних наук
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України***Лук'янська О.В.***кандидат економічних наук
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

ECONOMIC AND FINANCIAL SECURITY OF THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN TERMS OF THE UKRAINIAN HIGHER EDUCATION EUROPEAN INTEGRATION

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні складові фінансово-економічної безпеки вищого навчального закладу, обґрунтовано потребу у формуванні нових економічних інновацій в освітній системі України. Розкрито чинники впливу на формування системи фінансово-економічної безпеки вищих навчальних закладів і виокремлено базові напрями забезпечення безпеки вищих навчальних закладів.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, вищі навчальні заклади, складові фінансово-економічної безпеки, євроінтеграція.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные составляющие финансово-экономической безопасности вуза, обоснована необходимость формирования новых экономических инноваций в образовательной системе Украины. Раскрыты факторы влияния на формирование системы финансово-экономической безопасности высших учебных заведений и выделены базовые этапы обеспечения безопасности высших учебных заведений.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, высшие учебные заведения, составляющие финансово-экономической безопасности, евроинтеграция.

ANNOTATION

The main components of the financial and economic security of the university, justified the need to establish new economic innovation in the educational system of Ukraine. Reveals factors influence the formation of a system of financial and economic security universities and singled out the basic directions of security institutions of higher education.

Keywords: financial and economic security, higher education institutions, the financial and economic security, European integration.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічного простору як окремої держави, так і світового співтовариства загалом характеризується виявами кризових явищ в економічних, фінансових, соціальних, політичних та освітніх сферах. Криза освіти в Україні, зокрема, пов'язана зі створенням факультетів економічного, юридичного профілю з порушенням основ планування. Унаслідок цього на ринку

праці України створилась ситуація, коли кількість випускників вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) перевищувала потребу у спеціалістах такого профілю. Нестача абітурієнтів і важке фінансове становище населення призвели до втрати ВНЗ своїх позицій. У свою чергу, погіршення фінансової ситуації через постійні дисбаланси в економіці України вимагає скоординованих і спланованих дій керівництва вищих навчальних закладів, спрямованих на залучення іноземних студентів з метою покращення ситуації з набором студентів і надходження коштів за навчання. Абітурієнт, обираючи ВНЗ, ретельно вивчає його стабільність, престиж та економічний добробут. У тій ситуації, яка склалася в Україні, виникає необхідність розроблення концепції фінансово-економічної безпеки ВНЗ на основі використання досвіду системи вищої освіти європейських країн. Актуальність обраної теми зумовлена становленням єдиного європейського освітнього простору, який формує своєрідні виклики університетській освіті України.

Вітчизняна система освіти, незважаючи на намагання реформувати її за європейськими зразками, в основному лише виглядає європейською, але не є такою за суттю. Однією із вагомих причин цього є незадовільний стан економіки освіти та її безпека. Попри світові тенденції, саме на початку ХХІ століття інвестиції в освіту для українців перестали бути перспективними. Незалежна Україна, по суті, залишилася без належної концепції вищої освіти: відійшовши від радянських стандартів, європейські вона перейняла лише поверхово, без належної адаптації зарубіжного досвіду.

Згідно з новим Законом України «Про вищу освіту» [1], змінилась централізована система

адміністративного контролю за змістом освіти і зменшилось втручання держави в управління навчальними закладами. Водночас держава систематично не виконує своїх зобов'язань щодо фінансового забезпечення освіти, якій доводиться виживати. Незадовільне соціальне забезпечення професорсько-викладацького складу не може не впливати негативно на якість освіти, оскільки працівники змушені витратити час і зусилля на пошук додаткових заробітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженням теоретичних і практичних аспектів цієї проблеми займалися такі автори: Л. Антонюк, Т. Боголіб, Ю. Богач, Н. Василькова, Н. Волкова, Б. Данилишин, Д. Ільницький, Л. Іщук, А. Павленко, Л. Плахотнікова, Н. Колісніченко, С. Стрельник.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи вклад вітчизняних авторів у вирішення питань забезпечення фінансово-економічної безпеки вищих навчальних закладів, слід звернути увагу на об'єктивну необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень і проблемних питань фінансового забезпечення закладів вищої освіти.

Мета статті. Метою статті є аналіз стану забезпечення фінансово-економічної безпеки системи вищої освіти в Україні й обґрунтування можливих напрямів його вдосконалення на сучасному етапі.

Беручи до уваги те, що Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, поступово здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Під впливом сучасних освітніх технологій і взаємодії різних дисциплін у дослідженнях Європейського Союзу формуються нові економічні інновації в освітній системі України: автономія вищих навчальних закладів, нові механізми державного фінансування освіти; диверсифікація джерел фінансування освіти; нові механізми фінансування освіти грантовими програмами, пільгове стимулювання інвестицій у сферу освіти; нові механізми оплати роботи працівників освіти, забезпечення фінансово-економічної безпеки вищих навчальних закладів. Усі ці механізми потребують поглибленого вивчення в дослідженнях Європейського Союзу, а саме:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності ВНЗ;
- забезпечення технологічної незалежності й досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління ВНЗ;
- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності ВНЗ;
- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці й досягнення необ-

хідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів і відділів ВНЗ;

- збереження та розвиток інтелектуального потенціалу й ефективна організація безпеки персоналу ВНЗ, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

Модифікація цих механізмів спонукає ВНЗ оперативно змінювати процес навчання, методики їх викладу й передбачати зміни в запитах самих споживачів освітніх послуг, спільно вживати транснаціональні заходи та налагоджувати структурні зв'язки з навчальними закладами країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ВНЗ країни є вагомою складовою державної структури загалом, а також складною соціально-економічною системою, то під час розгляду проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки навчального закладу необхідно враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, що безпосередньо й у певних умовах опосередковано впливають на фінансовий стан такого закладу.

Науковець К. Карпова зазначає: «Побудова ефективної моделі забезпечення безпеки (МЗБ) має враховувати специфіку освітнього закладу й імовірність виникнення тих чи інших зовнішніх (зменшення кількості абітурієнтів, зниження життєвого рівня населення, високий рівень корупції тощо) і внутрішніх (неефективне управління вишем, зниження якості професорсько-викладацького складу, кабарництво серед них тощо) загроз».

Процес забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ у динаміці – це виконання дій за необхідними параметрами й методикою, скерованих на створення умов забезпечення його стійкості. Таке подання процесу фінансово-економічної безпеки засвідчує, що кожна її складова повинна досліджуватись на всіх етапах, це забезпечить комплексний підхід до фінансово-економічної безпеки.

Доцільно виокремити такі складові фінансово-економічної безпеки ВНЗ:

- фінансова складова – вважається провідною й вирішальною, оскільки в ринкових умовах господарювання фінанси є основою будь-якої економічної системи. Фінансова складова – це взаємовідносини в галузі фінансів, які виникають під час здійснення фінансово-економічної діяльності ВНЗ;
- інтелектуальна й кадрова складові: охоплюють взаємопов'язані та водночас самостійні напрями діяльності ВНЗ:
 - перший напрям зорієнтовано на роботу з професорсько-викладацьким складом, підвищення ефективності діяльності всіх категорій персоналу й водночас створення необхідних умов для розвитку особистості;
 - другий напрям націлено на збереження й розвиток інтелектуального потенціалу, тобто сукупність прав на інтелектуальну власність або її використання (зокрема забезпечення збереження авторських прав на лекційні, методичні матеріали тощо);

– технічна складова: наявність аудиторних площ відповідно до встановлених норм, забезпечення навчального процесу необхідною технікою, що відповідає сучасним світовим аналогам (оснащення комп'ютерних, лабораторних аудиторій підручними матеріалами для проведення занять);

– технологічна складова: забезпечення проведення занять із дотриманням вимог щодо викладання навчальних дисциплін (індивідуальні плани викладачів, навчальні, робочі програми, календарні плани тощо);

– нормативно-правова складова: забезпечення матеріалами чинного законодавства України, з одного боку, як суб'єкта приватного сектора економіки, з іншого – як навчального закладу, що регламентують діяльність ВНЗ;

– інформаційна складова: використання інформації двох середовищ – внутрішнього й зовнішнього. До першого зараховуємо економічну інформацію, яка формується під час фінансової господарської діяльності ВНЗ і навчального процесу безпосередньо; до другого – інформацію, що формується поза межами ВНЗ і використовується для вивчення конкурентного середовища (діяльності інших ВНЗ), демографічного стану, фінансової спроможності населення тощо [2].

Усі перераховані вище функціональні складові безпеки є загальними, характерними для всіх об'єктів господарювання, у т. ч. й для закладів освіти, а такі складові, як інтелектуальна та кадрова, набувають особливої актуальності для вишів, тому стають факторами, здатними забезпечити стійку конкурентну перевагу установи сфери освіти. Функціональні складові кожного економічного об'єкта мають різні пріоритети. Так, для установ освітньої сфери фінансова складова покликана забезпечити стабільність і конкурентоспроможність установи; інтелектуальна й кадрова – спрямовані на роботу з викладацьким складом, створення умов для розвитку їх інтелектуального потенціалу, забезпечення права на інтелектуальну власність; техніко-технологічна – має забезпечити відповідність аудиторних площ нормативним показникам і оснащення їх необхідними в навчальному процесі технічними засобами навчання, підручними матеріалами для проведення занять, дотримання вимог під час викладання навчальних дисциплін, навчальних програм сучасним вимогам; нормативно-правова – передбачає забезпечення чинними, актуальними нормативно-правовими документами, розроблення нормативних документів у межах чинного законодавства для конкретного навчального закладу, який регламентує його діяльність і розвиток; інформаційна складова забезпечує аналіз стану, виявлення тенденцій у діяльності ВНЗ і розроблення заходів щодо підвищення ефективності його діяльності.

Система забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ характеризується створенням

складної, багаторівневої системи, елементи якої проникають у всі сфери, рівні й напрями забезпечення поточної діяльності та сталого розвитку ВНЗ: управлінську діяльність, фінансово-економічну сферу, діяльність із забезпечення високого рівня професорсько-викладацького складу й навчально-допоміжного персоналу, діяльність щодо створення та розвитку навчальної матеріально-технічної бази, систему психологічного й інтелектуального відбору абітурієнтів, комплексну систему внутрішньої безпеки, організацію внутрішньої та зовнішньої взаємодії під час забезпечення безпеки освітнього закладу. На сьогодні відсутні єдині науково обґрунтовані й емпірично апробовані стандарти та методи управління в українських вишах в умовах становлення ринкової економіки в Україні, тому зовнішні й внутрішні загрози безпеці ВНЗ особливо в умовах посиленої конкуренції можуть взаємодіяти між собою, становлячи реальну комплексну небезпеку самим основам функціонування вишу.

Система фінансово-економічної безпеки покликана стати невід'ємною частиною забезпечення сталого функціонування й розвитку ВНЗ. Усі суб'єкти цієї системи повинні брати активну участь в освітньому, виховному, економічному та інших робочих процесах. Принципове значення має те, що організатором і керівником системи безпеки освітнього закладу має бути його перший керівник, а учасниками системи безпеки – увесь без винятку персонал: засновники, професорсько-викладацький, навчально-допоміжний та адміністративний персонал, споживачі освітніх і науково-дослідних робіт і послуг, а також контрагенти, тобто замовники робіт і послуг, споживачі.

Заходи щодо забезпечення безпеки вищих навчальних закладів повинні бути спрямовані на збереження наявних ресурсів, використовуючи контрзаходи, які володіють вразливістю; зменшення ризику від втрати ресурсів, протидіючи порушникам безпеки, що створюють загрози і збільшують ризик втрати ресурсів, впливаючи на вразливі місця контрзаходів [3].

Виділення фінансово-економічної безпеки вищих навчальних закладів як найважливішого елемента комплексної безпеки зумовлено такими обставинами:

– необхідність урахування нових факторів у вирішенні завдань забезпечення економічної безпеки ВНЗ у змінених соціально-економічних та інституційних умовах;

– важливість урахування специфічних особливостей економіки освіти у вирішенні проблем безпеки ВНЗ;

– необхідність практичної можливості оцінити ступінь економічної стійкості ВНЗ;

– потреба вдосконалення наявних і розроблення нових інструментів підвищення рівня економічної безпеки ВНЗ.

Фінансово-економічна безпека відрізняється від інших видів безпеки тим, що орієнтована на

протидію економічним загрозам, що об'єктивно виникають, насамперед утрати ВНЗ своїх унікальних можливостей, які забезпечують йому стійке становище на ринку.

Загрози безпеки ВНЗ, запобігання яким перебуває в межах забезпечення економічної безпеки, становлять значну частину всього комплексу загроз функціонуванню та розвитку ВНЗ. До них належать такі:

- неефективне управління освітньою установою, низький рівень навчального процесу;
- зменшення кількості студентів через зниження рівня привабливості освітнього закладу;
- неефективна робота з потенційними й реальними спонсорами;
- незахищеність комерційної таємниці;
- зниження якісного рівня професорсько-викладацького складу;
- корупція серед частини професорсько-викладацького складу та навчально-допоміжного персоналу тощо.

Заходи захисту, розроблені за елементом безпеки ВНЗ «економічна безпека», охоплюють практично всі сфери діяльності освітньої установи:

- інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності ВНЗ;
- маркетингові дослідження в галузі освіти й науково-дослідної діяльності;
- дослідження надійності, економічної стійкості й фінансової спроможності ВНЗ і його структурних підрозділів;
- управління фінансовими й іншими підприємницькими ризиками в повсякденній діяльності та в умовах дії несприятливих бізнес-факторів;
- професійний підбір кадрів і робота з контрагентами;
- спеціальне управління персоналом;
- інформаційно-аналітичний супровід контрактів для мінімізації ризиків їх виконання;
- взаємодія з контрольними й державними органами [4].

Слід зазначити, що забезпечення фінансово-економічної безпеки залежить насамперед від форми власності ВНЗ. Так, відповідно до Закону України «Про вищу освіту», фінансування ВНЗ державної форми власності здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету, фінансування ВНЗ приватної форми власності – їх власником.

Прийнято виділяти такі основні показники, що визначають положення вищої освіти в різних країнах у галузі фінансування [5]:

- частка державних видатків на вищу освіту в загальному обсязі державних видатків;
- частка державних видатків на вищу освіту в загальному обсязі державних видатків на освіту;
- частка державних видатків на вищу освіту у валовому національному продукті;
- сума державних видатків на вищу освіту з розрахунку на одного студента.

Варто зазначити, що, за даними 2012 року, частка видатків на вищу освіту у валовому національному продукті в Німеччині становила 5,1%, у Польщі – 5,2%, в Україні – 5,3%, у Великобританії – 5,6%, а у Данії – 8,7% [6].

Проте вважаємо, що цей показник не може комплексно характеризувати стан фінансування освіти. Щодо обсягу фінансування вищої освіти, то її частка в структурі державних витрат в Україні є досить високою – на рівні 4,64%, тобто більше ніж третина всіх коштів на освіту виділяється саме на вищу, приблизно ж стільки витрачається на вищу освіту в Норвегії – 4,53%, і Данії – 4,16%.

Незважаючи на такі високі попередні відносні показники фінансування вищої освіти, абсолютний рівень її фінансування в Україні особливо у витратах на одного студента є значно нижчим. Доволі інформативним показником, на нашу думку, є сума видатків на вищу освіту з розрахунку на одного студента.

Найбільше на одного студента витрачають у Норвегії – 38 162,4 дол. США, Данії – 31 982,1 дол. США, Швеції – 20 619 дол. США, Польщі – 2 756 дол. США, а в Україні – 1 347 дол. США [7].

Задля забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ європейські країни використовують фінансові ресурси приватного сектора. Зокрема, у європейських країнах частка приватних коштів у загальних витратах на освіту становить близько 1–7%, тоді як у Чилі й Південній Кореї цей показник становить 75%, що призводить до високої собівартості освітніх послуг для студентів [8; 9].

Організація фінансово-економічної безпеки вищої освіти в європейських країнах здійснюється по-різному, зокрема у Великобританії великою популярністю користуються гранти.

У доходах американських ВНЗ основною частиною є державні асигнування, близько третини фінансових ресурсів становлять власні кошти вишів, зокрема плата за навчання. Також великою популярністю в забезпеченні фінансово-економічної безпеки ВНЗ користуються ендаумент-фонди.

Зарубіжний досвід свідчить про широке впровадження в практику ендаумент-фондів – фондів цільового капіталу, що використовуються ВНЗ на суспільно значущі цілі. Низка основних вишів США володіє такими фондами, а деякі провідні університети США взагалі були створені завдяки їм.

Фінансування університетів у Бельгії забезпечується більшою мірою платою за навчання прийнятих студентів і за рахунок грантів, які надають уряд та інші організації на реалізацію науково-дослідної роботи. Така практика насамперед дає змогу вишам планувати свою діяльність на відповідні періоди.

Спільним напрямом забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ для країн Європи є бюджетування, орієнтоване на досягнення ці-

лей, що визначаються урядовими програмами на певний період.

Проаналізувавши досвід розвинутих країн, слід звернути увагу на те, що для фінансування ВНЗ можуть залучатися додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством, зокрема плата за надання освітніх послуг, надходження від науково-дослідної діяльності ВНЗ, орендна плата тощо.

Отже, є особлива потреба в зростанні обсягів фінансових комерційних ресурсів, залучених унаслідок розширення надання послуг не освітнього характеру, здійснення науково-дослідної роботи ВНЗ на договірних засадах, участі університетів у грантових проектах тощо.

Важливе місце у формуванні додаткових ресурсів задля фінансування потреб ВНЗ посідає наукова діяльність. Реалізація інноваційного наукового продукту водночас є перспективною формою інтеграції освітньої та наукової діяльності в європейський простір.

В умовах зростаючої ролі позабюджетних фінансових ресурсів задля забезпечення фінансово-економічної безпеки важливим питанням є ефективна реалізація наукових проектів, що сприятиме комерціалізації й розповсюдженню результатів наукових досліджень та інноваційних розробок.

Висновки. В сучасних умовах ефективний розвиток ВНЗ і їх фінансово-економічна безпека не можуть бути досягнуті лише наявністю високого інтелектуального потенціалу нації, яким володіє Україна. Для забезпечення фінансово-економічної безпеки вишів основними напрямками забезпечення фінансово-економічної безпеки вищої освіти в Україні можуть бути такі:

– формування стратегічних завдань і їх реалізація ВНЗ за активної взаємодії з приватним сектором економіки шляхом комерціалізації результатів своєї наукової діяльності (тобто заробити прибуток і залучити додаткові фінансові

ресурси), а також реалізації кафедрами й факультетами нових науково-навчальних продуктів;

- розвиток непрофільної діяльності;
- довгострокове залучення фінансових благодійних внесків від випускників та інших донорів з метою створення ендаументів;
- запровадження нових фінансових інструментів університетами, зокрема використання грантів, позик.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page3>.
2. Стеців І.С. Економічна безпека ВНЗ: сутність та особливості планування / І.С. Стеців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vlp.com.ua/node/6624>.
3. Даррелл Р. Льюис. Частное высшее образование в странах с переходной экономикой: достижения, возможности и препятствия / Льюис Р. Даррелл и др. – К. : Факт, 2007. – 176 с.
4. Управління фінансово-економічною безпекою : [навчальний посібник] [О.А. Кириченко, С.М. Лаптев, П.Я. Пригунов, О.І. Захаров та ін.]. – К. : Дорадо-Друк, 2010. – 480 с.
5. Павлова Т.В. Досвід фінансування системи освіти у зарубіжних країнах / Т.В. Павлова // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. М.І. Зверков ; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2010. – Вип. 40. – С. 373–380.
6. Малік Є.О. Фінансування вищої освіти: сучасні тенденції та зарубіжний досвід / Є.О. Малік, М.Ю. Білінець // Ефективна економіка. – 2014. – № 8.
7. Data of UNESCO institute of statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=189#>.
8. Стоян В. Вплив державних видатків на розвиток освітньої сфери: вітчизняні реалії та світовий досвід / В. Стоян, Х. Худа // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 3. – С. 19–30.
9. Education GPS // OECD source [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?primaryCountry=DNK&tr=10&topic=EO>.